

változók” mentén látott adatok kevéssé térnek el. Értelmezésre érdemes különbségeket döntően az alminták szerinti eltérések esetében találtunk.

A reprezentatív főmintától eltérő képet elsősorban a zsidó középiskolák diákjainak körében tapasztaltunk, akiknek domináns többsége gondolt már külföldi tanulásra, és további erős egyharmada szerzett is ilyen élményt. A szűkös esélyek mentén – főként a roma fiatalok körében – megragadható a vágyak öncenzúrázása: amire a kérdezettek nem vagy alig számíthatnak, arról még fantáziálni is ritkán mernek.

A külföldi tanulásra, munkavállalásra alkalmasnak tartott célországok zömmel a gazdaságilag legerősebb hét ország közül kerülnek ki. A tanulásra alkalmas országokat tagoltabban képzelik el és fantáziáik inkább az angol nyelvterülethez kapcsolódnak. A külföldi munkavállalás kapcsán elsősorban a németajkú országokat látják kívánatosnak és a kiválasztott országsor egészében véve inkább tömörszerű. A tanulásra, ill. a munkavállalásra kívánatosnak tartott országok kiválasztásáról együttevén azt mondhatjuk, hogy az eltéréseket a funkcióbeli különbségek mellett a tanulás és a munkavállalás kereteinek eltérő kötöttségei magyarázzák.

Tapasztalatainknak az előadásban ismertetett szegmensei összességükben azt bizonyítják, hogy a fiatalok külföldi tanuláshoz, munkavállaláshoz kötődő elképzeléseit nem a fantázia szabad játéka alakítja, hanem a realitások.

Enyedi Zsolt – Erős Ferenc – Fábíán Zoltán

Előítéletesség és tekintélyelvűség a fiatalok körében

Bevezetés

A nemzeti kereteket meghaladó integrációra törekvő fejlett ipari országokban felerősödtek az elzárkózaspárti, idegengyűlölő ideológiák, és a társadalmi feszültségek neorasszista indulatok formájában is felszínre törtek. Nyugat-Európában egyidőben a Berlini Fal leomlásával a növekvő mértékű gazdasági és politikai menekültáradat elvezetett a bevándorlási politika megszigorításának felvetéséhez. A multikulturális társadalom eszménye és a társadalmi feszültségekkel terhes valóság közötti diszkrépanciát Németország és ezen belül az egykori NDK példája is jól szemlélteti; a kilencvenes évek elején egyszerre elszaporodó idegenellenes akciókat egyes városokban a polgárok többsége csendes közönnyel szemlélte. Ugyanakkor a német társadalom tekintélyes hányada hatalmas utcai szolidaritási gyűléseken állt ki a rasszizmus és a neofasizmus újabb megnyilvánulásaival szemben.

Az „új jobboldal” megerősödése azonban nem a kelet-európai államszocialista rendszerek összeomlásával vette kezdetét, hanem már a hetvenes évek végétől megfigyelhető volt Nyugat-Európában. Újszerűsége abból fakadt, hogy két olyan fejleményre reflektált, amely a II. világháború utáni időszakban figyelhető meg Nyugat-Európában. Ezek (1) a bevándorlók, a menekültek nagy tömegének megjelenése, és ennek nyomán a multikulturális társadalom kiépülése, és (2) a nemzetállami kereteken túllépő gazdasági és politikai tendenciák, különösen az állami szuverenitás egy részének

feladásával járó integrációs intézmények kiépülésének folyamata. (Rex, 1996) Az új jobboldal nacionalizmusa a régi típusú nacionalizmussal ellentétben nem más nemzetek ellen irányul, nem használja a hagyományos rasszizmus biológiai, genetikai érveit, és nem azonosul feltétel nélkül a nemzetállammal, sőt sok esetben ellenséges azzal. Ezzel szemben az újabb keletű nacionalizmus ellenségét a társadalmon belüli csoportokban jelöli meg: a bevándorlók diaszpórái, marginális társadalmi csoportok és a hagyományos etnikai kisebbségek válnak az elsődleges célcsoportokká. A Nyugat-Európában tipikus államnemzeti nacionalizmust felváltó új nacionalizmus szemléletében a nemzetiség (nationality) és az állampolgárság (citizenship) fogalma szétválik, hasonlóan látszólag a kelet-európai kultúrnemzeti nacionalizmushoz. A nemzeti hovatartozás jogi-politikai síkról fokozatosan az életforma közösségén alapuló identitás kérdése lesz. Az új nacionalizmus nem asszimilációt hirdet a kulturális felsőbbrendűsége hivatkozva, hanem ellenkezőleg, a kulturális különbségek abszolutizálására törekszik. Az államnemzeti nacionalizmus etnokulturális, identitás alapú nacionalizmussá történő átalakulásának legfőbb oka azonban nem a bevándorlás mértéke, avagy az európai integráció előrehaladottsága, hanem a jóléti államok mélyebben gyökeredző válsága. (Delanty, 1996) A II. világháborút követően kiépült jóléti állam, mely a polgári és a politikai jogok mellett szociális jogokat garantált polgárainak, elsimította az osztálykonfliktusokat. A nyolcvanas évek elejétől egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a jóléti államok nem képesek fenntartani jóléti szolgáltatásaikat, és neo-liberális, restriktív gazdasági megoldásokhoz folyamodtak. Az új típusú nacionalizmus tulajdonképpen a jóléti állam válsága nyomán kialakult társadalmi elégedetlenségnek adott populista megfogalmazást.

Nyilvánvaló, hogy Magyarország mind a jóléti rendszer, mind pedig a nemzettudat fejlődése szempontjából eltérő utat járt be ugyanakkor számos ponton hasonló tendenciákat tapasztalunk. A jóléti állam, függetlenül attól, hogy „koraszülöttnek” (Kornai János) tartjuk vagy sem, Magyarországon is válságba került. Ez a válság az átalakulást kísérő kedvezőtlen társadalmi trendek (munkanélküliség kiterjedése, elszegényedés) közé illeszkedik. A nemzettudat vonatkozásában pedig a hagyományos etno-kulturális nacionalizmus az utóbbi évtizedekben vett fel államnemzeti vonásokat. Azonban e változás mögött a nyugat-európai változásokhoz hasonlóan ott munkál a „jóléti sovinizmus”. Ez éppenséggel azon vizsgálatokból derül ki, melyek az erdélyi menekültekkel kapcsolatos attitűdök változását vizsgálták.

Tekintélyelvű személyiség

A tekintélyelvű személyiség kutatása hosszú múltra tekint vissza a szociálpszichológia történetében. Az 1940-es évek elején a frankfurti iskola Amerikába emigrált filozófusai és társadalomkutatói, amerikai szociálpszichológusokkal együttműködve, nagyszabású vizsgálatsorozatba kezdtek, s ennek eredménye volt az 1950-ben megjelent *The Authoritarian Personality*, amely évtizedekre meghatározta a probléma megközelítésének módját – a bírálók, a cáfolók sem indulhattak ki másból, mint abból, amit Adornóék feltártak.

A tekintélyelvűség-kutatás persze számos változáson, átalakuláson ment át az elmúlt fél évszázadban. Míg a szociálpszichológia főárama szinte nem vett tudomást Adornóék

művéről, illetve Rokeach munkásságában megpróbálták feloldani a frankfurtiak radikális pszichoanalitikus megközelítését a kognitív stílusok absztrakt fogalmában, a szociológiában meglehetősen nagy karriert futott be a tekintélyelvűség fogalma, s különösképpen a tekintélyelvűséget meghatározó társadalmi (pl. osztályhovatartozás) és demográfiai (pl. életkor) tényezők kutatása. (*Lipset, 1995; Gabennesch, 1972, stb*).

A volt szocializmus országában a tekintélyelvűség kutatása aligha bontakozhatott ki, mivel ideológiai és politikai tabukat sértett. Voltak ugyan töredékes próbálkozások a hetvenes és nyolcvanas években (Lengyelországban, Jugoszláviában, Magyarországon), de leginkább a rendszerváltás, illetve a rendszerváltással járó nagy társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások állították a figyelem fókuszába a tekintélyelvűség kérdését. Hogyan értelmezhető Adornóék eredeti megközelítése, amely a fasiszmus tapasztalataira épült, a baloldali ideológiájú diktatúrák tapasztalataira? Milyen autoriter személyiség-struktúrákat alakított ki, ha egyáltalán kialakított, a kommunista rendszer, s ezek a struktúrák hogyan viszonyulnak a „klasszikus” autoritarianizmushoz? A baloldali ideológia bukása vagy hitelvesztése következtében feltámadnak-e azok korábbi, a térségre olyannyira jellemző konzervatív, jobboldali ideológiák, amelyekből a klasszikus autoritarianizmus táplálkozik?

Az átmenet immár hosszú évek óta tartó folyamata kitűnő terepet kínál az olyan fajta társadalom-lélektani kutatásoknak, amelyek azt próbálják megragadni, hogy a gyorsan változó társadalmi feltételek között az emberek miként észlelik és értelmezik a körülöttük lévő világot, milyen politikai attitűdöket alakítanak stb.

Az átalakulás egyik kísérőjelensége, hogy a társadalomban súlyos feszültségek, indulatok, konfliktusok keletkeznek. A kisebbségekhez való viszony az egyik legfontosabb fokmérője egy társadalom „lelkiállapotának”. A klasszikus felfogás szerint a kilátástalanság, az elszegényedés, a tömegméretű munkanélküliség, az abszolút vagy a relatív depriváltság állapotai arra hajlamosítják a társadalom tagjait, vagy legalábbis azok egy részét, hogy felgyülemlett indulataikat valamely kisebbségre vetítsék ki, a kisebbségben pedig bűnbakra, frusztrációik okozóira leljenek. Különösképpen így van ez, amikor nagyobb közösségeket, egész nemzeteket érnek különféle traumák, megárázkodtatások. Ezek felerősítik a már meglévő bűnbakképzési mechanizmusokat, amelyek bizonyos kisebbségek szervezett diszkriminációjába, üldözésébe csaphatnak át. Hivatkozhatunk itt Bibó Istvánra, aki máig érvényes megállapításokra jutott a társadalomfejlődési zavarok, zsákutcák következtében előálló „politikai hisztériákról”, vagy hivatkozhatunk az előítélet szociálpszichológiájának klasszikusára, Gordon Allportra, aki *Az előítélet* című könyvében azt vizsgálja, hogy a szóbeli előítéletesség „ártatlan” formái hogyan, milyen társadalmi feltételek között eszkalálódhatnak kisebbségek diszkriminációjává, fizikai üldözésévé, vagy akár a teljes megsemmisítésükre irányuló szándékká.

A magyar társadalom kisebbségekhez való viszonyának hagyományosan két fő neuralgikus pontja van: *az antiszemitizmus és a cigányellenesség*. E két nagy, és messzire nyúló történelmi hagyományokkal rendelkező előítélet-rendszerhez, különösen az utóbbi években, egyéb előítéletek is csatlakoztak, Magyarország nyíltabbá válásával párhuzamosan megjelent és felerősödött az „idegen” mint olyan gyűlölete, a xenofóbia. Mind ezen előítéletek közül az antiszemitizmus volt és maradt leginkább a figyelem előteré-

ben, mivel ez utóbbi ismert történelmi okok következtében sokkal erősebben átpolitizálódott, mint az egyéb előítéletek.

Mint minden attitűd esetében az előítéletek vizsgálatakor is megkülönböztethető három attitűd-összetevő: (1) az érzelmi, (2) a tudati és (3) a viselkedési összetevő. E három attitűdelem helyzetektől függően mutat szorosabb vagy lazább összefüggést egy adott attitűdtárgy vonatkozásában. A „Tekintélyelvű személyiség” elmélete szerint az előítéletek esetében az emocionális összetevőnek kiemelt jelentősége van a másik két attitűdkomponenssel szemben. Ugyanis az előítéletes személyiség lelki háztartásában az előítéletek fontos lélektani funkciót töltenek be. Az előítéletes személyiségben a fellettes én szigorú elvárásai és a tudattalan impulzusai között egy gyenge tudatos én egyensúlyozik, és integritását csak projektív elhárító mechanizmusok révén képes megőrizni. A „bűnbakok” – melyre a tudattalanból feltörő indulatok kivetülnek – segítenek az egyénnek megőrizni pozitív én-képét. Adornoék arra is rámutattak, hogy az előítéletes attitűdök esetében az attitűdtárgyak, az előítéletek célcsoportjai gyakran egymással helyettesíthetőek, és a különféle előítéletek vonzzák egymást. Aki egyik vagy másik csoporttal szemben előítéletes, az hajlamosabb más csoportokhoz is a „megismerés szögesdrótjain” keresztül közeledni, hozzájuk előítéletesen viszonyulni. Ez pedig éppen az előítéletek ismertetett lélektani szerepéből fakad. A kaliforniai kutatók az előítéletes gondolkodás generalizált természete miatt találták William Sumner „etnocentrizmus” fogalmát alkalmasnak a modernkori előítéletesség leírására.

A következőkben ezen összefüggéseket vizsgáljuk meg afféle botcsinálta ifjúságkutatókként egy 1994-es vizsgálat adatbázisán. Kutatócsoportunk 1989 óta foglalkozik a tekintélyelvűség, a politikai ideológiai tagolódás és az előítéletesség összefüggésének vizsgálatával. 1994-es országos reprezentatív vizsgálatunk, amelynek néhány, főként a fiatalokra vonatkozó eredményeit mutatjuk be, az első olyan nagyobb szabású empirikus kutatás volt, amely a demokratikus átmenet kontextusában vizsgálta a tekintélyelvűség jelenségkörét. Az adatok ugyanis csak korlátozott mértékben alkalmas arra, hogy az ifjúságra vonatkozóan konkrét hipotéziseket vizsgálhassunk meg, ugyanis a szóban forgó vizsgálat egy olyan mintán készült, amely a 18 éves és az annál idősebb felnőtt magyar lakosságot reprezentálja. Ezért az ifjúságnak csak egy részéről, a kora felnőttkorba lépő, 30 évesnél nem idősebb magyar állampolgárokról beszélhetünk.

Hipotézisek

A fiatalok tekintélyelvűsége és előítéletessége vonatkozásában két, egyformán hihető hipotézissel kell számolnunk. Az egyik szerint a tekintélyelvűségtől a libertáriánus erkölcsi felfogás felé való elmozdulás világjelenség, melynek Magyarország is részét képezi. Sőt, figyelembe véve, hogy itt egy autoriter rendszert egy intézményeiben és alapértékeiben liberális demokráciának nevezhető politikai rendszer váltott fel, a fiatalok és idősök közti orientációs szakadéknak jóval nagyobbnek kell lennie mint a konszolidált államalakulatban. Tekintetbe véve, hogy a munkaerőpiacon a fiatalok esélyei jobbak, hogy az ő képzettségük gyakran jobban megfelel a megváltozott követelményeknek, mint a korábbi generációké, valamint tekintetbe véve azt is, hogy ők különösebb nehézségek azonosulhatnak nyugati kulturális mintákkal, azt várhatjuk,

hogy értékeik, attitűdjeik is egy felszabadult, toleráns, optimista és demokratikus világlátást tükrözzenek.

Az ellenhipotézis szerint a mai fiatal nemzedék tipikusan válságnemzedék. Az erkölcsi értékek összezavarodásának időszakában szocializálódtak felnőtté, a politikai szélsőjobboldal látványos közéleti szereplése idején szocializálódtak állampolgárokká. Jelentős részük számára nem funkcionálnak a korábbi nemzedékek számára mértéket és normát adó intézmények: az egyház, a párt vagy a család. Az anómiával jellemezhető társadalmi élet a legkülönbözőbb devianciák terjedésével hozható összefüggésbe, így a mi szempontunkból a legfontosabbal, a skinhead jelenséggel is. A szélsőséges nézetekkel és mozgalmakkal szemben a fiatalok szinte semmiféle védettséggel nem rendelkeznek, s így valószínűleg körükben különösen nagy lesz a jelenlegi viszonyokat leegyszerűsítő, elsősorban etnikai terminusokkal magyarázó ideológiák népszerűsége.

Eredmények: Tekintélyelvűség

Eredményeink szerint, mind az általános, mind a jobboldali tekintélyelvűség-skálán a harminc éven aluliak egyértelműen alacsonyabb pontszámot kaptak mint a harminc év felettiek. A kor, negatív előjellel, az iskolázottság mellett a legerősebb alakítója a tekintélyelvűségnek, erősebb a foglalkozási státuszánál, a templombajárási gyakoriságnál, s a szubjektív osztály-hovatartozásnál (regresszió-analízissel becslve).

Levonhatjuk-e azt a következtetést, hogy a jövőbeni generációk, egyre kevésbé tekintélyelvűek lévén, kevésbé jelenthetnek bázist az antidemokratikus politikai törekvések számára? Ezzel a konklúzióval két okból is várnunk kell még. Egyrészt, miután csak egy konkrét időponthoz kötött adatbázis áll rendelkezésünkre, nincs módunk megállapítani, hogy az alacsonyabb tekintélyelvűség a nyolcvanas-kilencvenes évek felszabadultabb légkörének a hatása-e, a fiatalságra mint életszakaszra jellemző, s ezért a „felnövés” együtt elmúló sajátosság-e, vagy valóban a fiatalabb kohorszokra egyetemesen érvényes értékváltság jele-e. De ezen túl is felmerülhetnek kétségek. Nem arról van-e szó, hogy a tekintélyelvűség kutatók által használt itemek már megfogalmazásuk stílusa miatt is riasztóan hatnak a megkérdezett fiatalokra? Vagyis, nem lehetséges-e, hogy a tekintélyelvű fiatalok nemigen találtak olyan mondatokat, melyekkel értékorientációjukat kifejezhették volna? Erre a lehetőségre figyelmeztet, igaz, éppen az ellenkező irányból közelítve, John Ray. Elmélete szerint az Adorno-féle, illetve az abból kiinduló skálák, mint a mieink is, nem az erőszakra is kész, fasisztoid személyiséget vagy annak attitűdjeit mérik, hanem egyszerűen a régi vágású beszédmódot. Ezesetben persze nem túlságosan meglepő, hogy az idők általánosan magas skálapontszámot kapnak az kutatásokban.

Valóban, a mi két skálánk is számos olyan elemet tartalmaz, melyek a fiatalok számára eleve nehezen fogadhatók el. Jónéhány elem éppen a fiatalok megfigyelmezését vagy az abszolút konformitást írja elő, pl. „A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket és be kell illeszkedniük.” „Az erkölcsstelen viszonyok annak is köszönhetőek, hogy a szülők és a tanárok elfelejtették, hogy a fizikai büntetés még mindig a legjobb módja a nevelésnek.” „Bár egyesek idejélműltnek tartják a rendes, tiszta, ápoltság megjelenését, a tisztességes embert erről lehet

megismerni”, és így tovább. Ezeket a kijelentéseket valóban kevésbe fogadták el a harminc éven aluliak.

Szerencsére azonban a tekintélyelvűség skáláink nem pusztán életkor jelző műszerek, hiszen a generációs különbségek eltűnnek olyan, előzetesen szintén ifjúság-specifikusnak tűnő itemekkel, mint, hogy „A fiatalokat arra kell buzdítani, hogy vizsgálják felül a korábbi nemzedékek szokásait és hagyományait”, vagy „Minél hamarabb meg kellene szabadulni attól a felfogástól, amely szerint az apa a család vezetője és mindenki feltétlen engedelmességgel tartozik neki.”

Miközben az eredmények egyértelműen jelzik, hogy a fiatalok elkötelezettebbek az emberi jogok mellett (pl. „Fontos, hogy azok a csoportok is ugyanúgy érvényesíthessék jogait, akik mások, mint a többiek.”) inkább visszautasítják az összeesküvéses gondolkodást („A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.”) és kevésbé követik vakon a tekintélyeket („Mindig jobb dolog megbízni az illetékes politikai vagy vallási vezetőkben, mint hallgatni azokra, akik mindenben kételkednek.”), az erős kezű vezetők iránti vágyukban („Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan, és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.”) azonban nem különböznek a felnőttektől.

Cigányellenesség és antiszemitizmus

A cigányellenesség vonatkozásában is szignifikáns a különbség fiatalok és idősebbek között, de a fiatalok közti különbségek is elég jelentősek, a sztenderd deviancia nagyobb a fiatalok csoportján belül, mint az idősebbek között. A fiatalok inkább éretteknek találják a cigányokat saját ügyeik intézésére, kevésbé fogadnak el olyan leegyszerűsítő meghatározásokat, mint hogy „A bűnözési hajlam a cigányok vérében van”, vagy hogy „A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni”, és kevésbé akarják őket rászoktatni, hogy úgy éljenek, mint a magyarok. Ugyanakkor ők sem adnának több anyagi segítséget a cigányságnak, ugyanolyan éretleneknek tartják őket az együttélésre, nem támogatnák jobban anyanyelvtanulásukat, nem félnék kevésbé a szaporodásuktól, valamint nem kevésbé intoleránsak az asszimilálódni próbálókkal szemben („A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok.”). Meghökentőbb, és némileg ellentmond az emberi jogok iránt fentebb tapasztalt általános elkötelezettségnek, hogy a fiatalok nem tiltakoznak jobban a romák szórakozóhelyekről való kitiltása ellen mint az idősek, illetve, hogy az idősebbeknél határozottabban állnak ki a cigánymentes iskolák választási joga mellett („Mindenkinek joga van arra, hogy a gyermekét olyan iskolába járassa, ahol nincsenek cigány gyerekek”).

A zsidósággal kapcsolatos kérdésekből több skálát építettünk fel. Ezek tanúsága szerint, a diszkriminatív antiszemitizmus kevésbé jellemzi a fiatalokat, ugyanakkor a politikai antiszemitizmusnál már kevésbé egyértelmű a különbség (sig. 0,0318), a valósi antiszemitizmusnál pedig teljesen eltűnik.

Részletesebben szemügyre véve az antiszemitizmus blokkban használt sztereotípiá-itemeket, kiderül, hogy a zsidók különbözőségét, idegenségét a „felnőttekhez” hasonló módon ítélik meg a fiatalok („A magyarországi zsidóknak sok idegenszerű szoká-

suk van.”, „Van valami furcsa a zsidókban”, „A zsidók általában kizárják a társaságukból a nem-zsidókat.”, „A zsidókra általában jellemző az anyagiasság.”), azonban ha a különbségeknek politikai felhangjai vannak. „A zsidók állandóan elégedetlenkednek és kritizálnak.”, vagy szociális terminusokban jelennek meg, vagy ha a zsidók számára pozitív az összehasonlítás („A zsidók az átlagnál okosabb emberek.”) a generációk közötti eltérések már megjelennek.

Adataink azt sejtetik, hogy azok a fiatalok, akik a Kádár konszolidáció közepén születtek, ugyanannyira erősen látják a zsidóknak, mint különálló csoportnak a sajátos tulajdonságait, mint azok, akik a század elején születtek, s így még egy sokkal kevésbé asszimilálódott zsidóságról szerezhettek tapasztalatokat. Ez meglehetősen meghökkenítő eredmény. A vallási sztereotípiákat eredetileg ugyancsak az ódivatú antiszemitizmus részeként tekintettük, s ez be is igazolódott annyiban, hogy az ilyen itemeket a válaszdók túlnyomó többsége visszautasította. Ugyanakkor meglepő, hogy e kérdéskörben sem mutatható ki semmiféle különbség fiatalok és idősek között („A zsidók általában lebecsülik a keresztény hitet.”, „Jézus keresztfeszítése a zsidók megbocsájt-hatatlan bűne.”, „A zsidóság szenvedése Isten büntetése volt.”).

Áttérve a politikai antiszemitizmus problémájára, azt látjuk, hogy a fiatalok az időseknél kevésbé látnak összefüggést baloldal és zsidóság között („A baloldali mozgalmakra a zsidók mindig is döntő befolyást gyakoroltak.”), vagy a zsidók és az ÁVH között („Az Államvédelmi Hatóság az ötvenes években a zsidók bosszújának eszköze volt.”), de már a zsidók és a liberálisok („A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek.”) valamint a zsidók és sajtó („A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát.”) közötti összefüggések vonatkozásában elhalványodnak a nemzedéki különbségek.

A numerus clausus gondolata kevésbé népszerű körükben „Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.”) és inkább a nemzet részének látják a zsidókat, mint ahogy azt több item igenlése is mutatja („A zsidók is a magyar nemzethez tartoznak”, „A magyarországi zsidók jobban kötődnek Magyarországhoz, mint Izraelhez.”), bár figyelemreméltó, hogy a fiatalok csoportján belüli különbségek felülmúlják a minta többi részén belül tapasztalható különbségeket.

A fiatalok kevésbé ellenzik a vegyes házasságokat („A zsidók és nem zsidók közötti házasság egyik félnek sem tesz jót.”), és a Holocautot inkább látják a magyarság tragédiájának („A magyarországi zsidók elhurcolása és elpusztítása a II. világháború idején a magyar nép egyik legnagyobb vesztesége volt.”) és kevésbé gondolják, hogy „A zsidók még az üldöztetésükből is előnyöket próbálnak kovácsolni.”, de nem tekintik sokkal inkább az antiszemiták találmányának a zsidókérdést, és nem utasítják inkább vissza az olyan állításokat, mint például hogy „Mindenekelőtt maguk a zsidók tehetnek arról, hogy létezik zsidóellenesség.” és nem azonosulnak inkább azzal az állítással, hogy „Nincs abban semmi kivetni való, ha valaki bizonyos helyzetekben magyarnak, más helyzetben zsidónak érzi és mondja magát.”

A zsidókkal kapcsolatos összeesküvés-elmélet vonatkozásában („Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat.”), nincs szignifikáns különbség, ugyancsak nincs különbség az olyan, közhelyszerűen megfogalmazott erkölcsi norma esetében, mint „Az, hogy ki milyen ember, nem attól függ, hogy zsidó-e vagy sem.”.

Felkértük a válaszolókat, hogy becsüljék meg a ma Magyarországon élő, valamint a második világháborúban elpusztult zsidók és cigányok számát. A fiatalok a zsidók és a cigányok számát ugyanakkorára becsülték mind az idősebbek, a meghaltaknál viszont jóval nagyobb számokat mondtak. Vagyis az élők túlbecslésében (zsidóknál negyed és félmillió között, cigányoknál hétszázezer tájára esnek az átlagok) a fiatalok követik szüleiket, a Holocuaszt elbagatellizálása kevésbé jellemző rájuk.

Etnocentrizmus

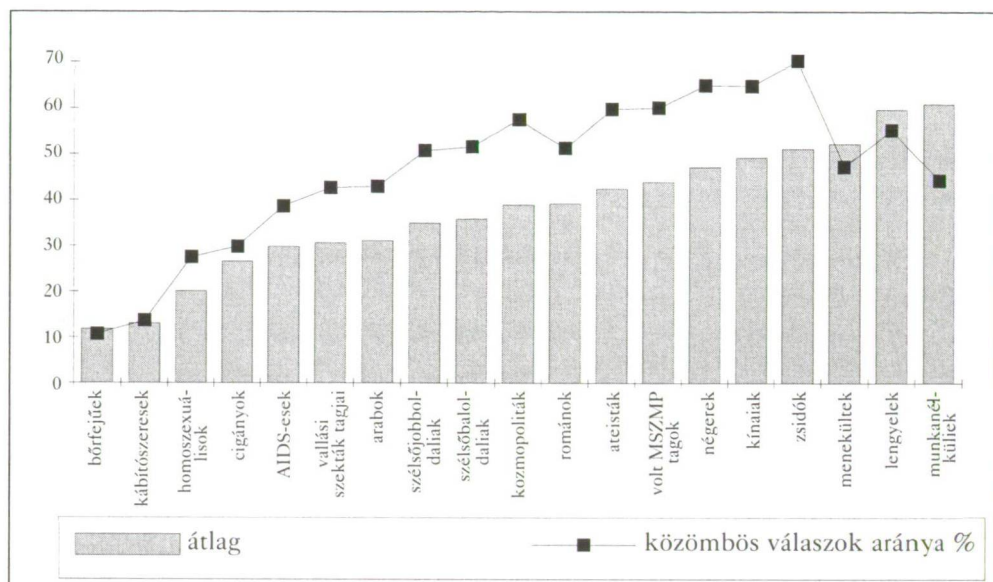
Az etnocentrizmus-skála szerint is toleránsabbnak mutatkoztak a fiatalok. Az ebben a blokkban használt itemekre adott válaszok azt mutatják, hogy kevésbé büntetnék és korlátoznák a bűnözőket, a kábítószer-fogyasztókat vagy a vagy a homoszexuálisokat („A halálbüntetést minél hamarabb vissza kell állítani, hogy elrettentsük a bűnözőket a törvényszegéstől”, „Szigorítani kellene a börtönviszonyokat.”, „A kábítószer-fogyasztókkal szemben a börtönbüntetés a leghatékonyabb eszköz.”, „A homoszexuálisokat el kellene tiltani attól, hogy tanárok, orvosok és katonatisztek legyenek, hogy ne nyújthassanak rossz példát.”). A hagyományos nacionalizmus tipikus kijelentései kevésbé hatnak rájuk, kevésbé hiszik például, hogy: „A németek fennhéjázó gőgös nép, amely megszokta, hogy uralkodjék.”, hogy: „Egyetlen nemzet sem szenvedett annyit a történelme során, mint a magyar.”, hogy: „Példásan meg kell büntetni a nemzeti szimbólumok gyalázóit.” és hogy „Egy idegen soha nem értheti meg a magyar történelmet.”. Ugyanakkor a Romániából áttelepültekkel, a románokkal és az ingyenkonyhán élőkkel szemben a felnőttekkel azonos állásponton vannak. („A Romániából áttelepülők elveszik az itthoniak elől a megélhetési lehetőségeket.”), („A románok olyan kulturálatlanok maradtak, hogy nem is valók Európába.”) vagy („Az ingyenkonyhán élőket és a munkanélküli segélyen lévőket a hatóságoknak jobban szemmel kellene tartani, mivel többségük csak visszaél ezekkel lehetőségekkel.”).

Vizsgálatunkban szerepelt egy kérdés, mely arra kérte a megkérdezetteket, hogy az iskolában szokásos módon osztályozzanak különféle csoportokat aszerint, hogy mennyire tartják őket rokonszenvesnek (5-ös érték), avagy ellenszenvesnek (1-es érték). A válaszadáshoz használt skála középső értékét, a 3-ast a közömbösnek tartott csoportokhoz rendeltük. A felsorolt 19 csoport között tudatosan nemcsak etnikai kisebbségeket, hanem szubkulturális és politikai csoportokat is szerepeltettünk. A válaszokat végül egy 0-tól 100-ig terjedő skálára transzformáltuk.

E kérdés segítségével kapott adatok kiválóan alkalmasak arra, hogy az előítéletes attitűdök érzelmi összetevőjét megragadjuk, valamint annak feltárására, hogy a külcsoportok megítélése milyen mértékű összefüggések mutatkoznak. Ennek tárgyalása előtt azonban röviden térjünk ki a külcsoportok preferencia-sorrendjére.

Más vizsgálatokból is ismert, hogy Magyarországon legelutasítottabb külcsoportok közé olyan szubkulturális csoportok tartoznak, amelyek stigmatizáltak (pl. homoszexuálisok, a Bar Kochba Intézet vizsgálatában: elmebetegek), avagy a bőrféjük, akik a közvéleményben a politikai szélsőségesességgel és az agresszivitással kapcsolódnak össze. A legelutasítottabb magyarországi etnikai kisebbség a cigányság. A másik „ha-

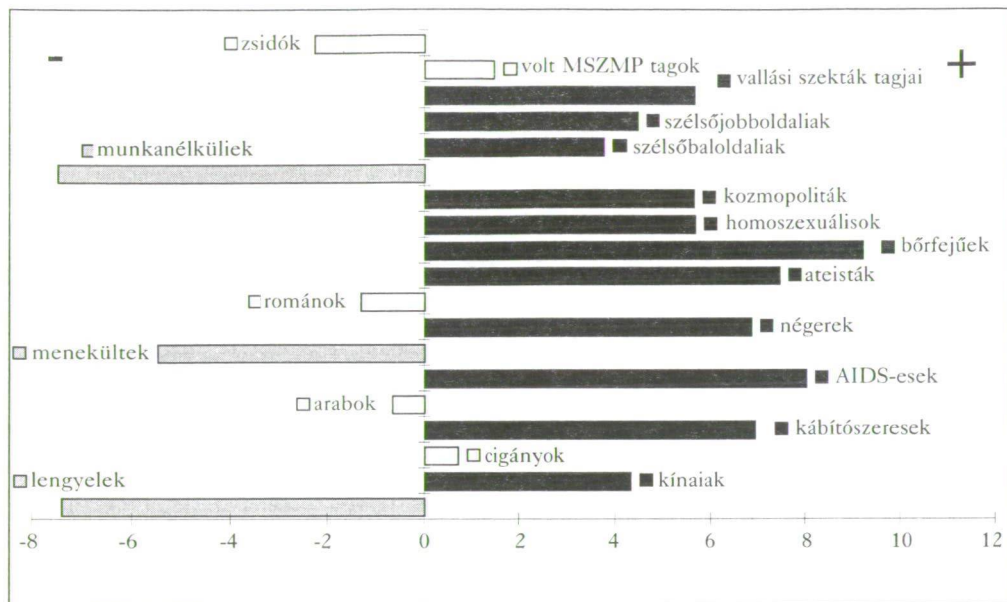
1. ábra

A közömbös válaszok %-os aránya, és a csoportok átlagos megítélése

gyományos” külcsoport, a zsidók elutasítottága a cigányokhoz képest, és abszolút mértékben is csekély: ők a külcsoportok között viszonylag kedvező szerepet foglalnak el, de mint az 1. sz. ábra is mutatja, főképp annak köszönhetően, hogyan sokan neutrálisan viszonyulnak hozzájuk. A lengyelek megítélése a magyar közvéleményben hagyományosan kedvezőnek mondható. Fontos megemlíteni, hogy hasonló sorrendet kapunk a konkrét szituációkban megnyilvánuló társadalmi távolságok alapján is.

Témánk szempontjából izgalmasabb az a kérdés, hogy milyen életkor-specifikus különbségek mutatkoznak a külcsoportok megítélésében. A preferencia-sorrend nagyon hasonló: kevés esetben találunk eltérést az általános képtől, ha a 30 évesnél fiatalabbakat és az idősebbeket külön-külön vizsgáljuk. A fiatalok általában kedvezőbben ítélik meg a felsorolt csoportokat. A kivételek közé tartoznak azok, melyeket jelentősen negatívabban ítélnék meg (munkanélküliek, menekültek), illetve melyek esetében nem találunk statisztikailag szignifikáns eltéréseket pozitív vagy negatív irányban (zsidók, cigányok, románok, arabok, volt MSZMP tagok). A többi csoportot a fiatalok rokonszenvesebbnek ítélték, mint az idősebbek. Ezek között két etnikai csoport található: a kínaiak és a „néger”. A többi szubkulturális, politikai-világnézeti csoport. A legnagyobb pozitív irányú eltérést a bőrfejük esetében tapasztaljuk, akik átlagosan 9 ponttal kaptak kedvezőbb értékelést a fiatalok körében.

Mielőtt a különbségeket értelmeznénk térjünk ki a külcsoportok megítélésében mutatózó összefüggések taglalására. Igaz-e az „etnocentrizmus-tézis”, miszerint az egyik csoport kedvező avagy kedvezőtlen minősítése hasonló értékelést valószínűsít más csoportok esetében is? Beszélhetünk-e általános külcsoport-ellenességről, és vannak-e életkori különbségek e vonatkozásban?

2. ábra

Különbség a csoportok megítélésében a fiatalok és az idősök között

Az idősebbek almintáján a külscsoportok megítélése viszonylag szoros összfüggést mutat: a 171 lehetséges korrelációs koefficiens közül 121 esetben találunk statisztikailag szignifikáns pozitív kapcsolatot. Csak a politikai szélsőségek értékelése mutat fordított irányú összefüggést a többi felsorolt külscsoporttal.

A fiataloknál a válaszok koherenciája kisebb, és a bőrfejükhez való viszony eltérő mintázatot követ, mint az idősebbek esetében. A fiatalok viszonya a felsorolt külscsoportokhoz némileg eltérően szerveződik. A bőrfejük az idősebbek számára egy a nem konvencionális külscsoportok közül, míg a fiatalok esetében a bőrfejükhez fűződő viszony referenciális funkciót tölt be. Akik szimpatizálnak a skinheadekkel, azok egyúttal elutasítják a cigányokat és a négereket.

Politikai attitűdök

A fiatalok nagyobb toleranciája a konkrét politikai cselekvés szintjén is valószínűleg megnyilvánul. Legalábbis erre utalnak azok a kérdések, amelyeket a kisebbségekhez tartozókra való szavazási hajlandóság kapcsán tettünk fel. A fiatalok 15%-a, az idősebbek 23%-a nem szavazna zsidó jelöltre, a fiatalok 47%-a, szemben a felnőttek 55%-ával nem szavazna cigány képviselőjelöltre, és a fiatalok 4%-a, szemben idősebb kortársaik 9%-ával nem szavazna nő képviselőjelöltre. Mint a számok mutatják, a különbség a cigányok és a nők esetében a statisztikai szignifikanciát jelző határérték körül van, és a cigányoknál a fiataloknak is majd fele a nem szavazó kategóriába tartozik, ezért a fentebb jelzett nagyobb tolerancia igen csak viszonylagos.

Ami az általános politikai orientációt illeti, skáláink a fiatalokat liberálisabbnak, kevésbé konzervatívoknak, és pont ugyanannyira szocialistának mutatják a minta többi részénél, a bal-jobb skálán pedig a két alcsoport nem különbözik. A konzervativizmus terén való, generációk közötti eltérés leginkább abból származik, hogy a fiatalok kevésbé támogatják a hittan kötelezővé tételét. A fentiekkel egybehangzóan, kevésbé hívei az egyház politikai szerepének növelésének, kevésbé nyugat-ellenesek („Nem a Nyugat elvárásaival kell törődni”, bár itt is nagyobb a sztenderd deviancia a fiatalok csoportján belül!, „A nyugati országok cserben hagyták a magyarokat”), ugyanakkor nem utasítják vissza jobban a határok megváltoztatásának a gondolatát mint az idősebbek.

Bár osztanak bizonyos szociális illúziókat („Az állam biztosítson munkát mindenkinek” és nem akarják az időseknél jobban növelni a magántulajdon arányát, számos jel szerint sokkal pozitívabban, vagy legalábbis kevésbé szkeptikusan állnak hozzá a rendszerváltás óta beindult folyamatokhoz. Így például inkább azt gondolják, hogy „1990 óta több lehetőség van az ország sorsának befolyásolására”, kevésbé akarják csökkenteni a jövedelmi különbségeket kevésbé hiszik, hogy: „Csak a tisztességtelen emberek tudnak meggazdagodni”, inkább egyetértenek azzal, hogy: „Rendjén való, hogy egyesek milliókat keresnek”, és inkább visszautasítják azt a véleményt, mely a privatizációt az ország kirablásával azonosítja. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy ezeknél az itemeknél is feltűnően nagyok a fiatalok közti különbségek, vagyis ezekben a kérdésekben a fiatalok az időseknél egy heterogénebb véleménycsoportot alkotnak.

Nincs különbség a parlamenti demokrácia, a többpártrendszer, a magyar parlament, vagy az Alkotmánybíróság megítélésében, ugyanakkor az 1994-es magyar kormánnyal és a miniszterelnökkel szemben kevesebb szimpátiát tanúsítottak. Ez lehet az akkori kormánnyal szembeni, párt-indíttatású beállítottság eredménye, s lehet a tekintélyekkel szembeni általános bizalmatlanság jele is. Azt, hogy inkább az utóbbi a helyzet, valószínűsíti az a tény, hogy nem szimpatizálnak jobban a köztársasági elnökkel sem.

Összefoglalás

Összességében a fiatalok kevésbé tekintélyelvűeknek, nyitottabbnak és előítéletektől mentesebbnek tűnnek. Ez azonban nem a „politikai korrektség” fegyelmezett hozzáállása, hanem egy sokkal következetlenebb ódzkodás a másokkal szembeni ellenséges hozzáállástól és a túlzott tekintélytisztelettől. Az erőskezü vezetők óhajta vagy a cigányellenesség a fiatalokra is jellemző, és a zsidóellenesség tekintetében is kisebb generációs különbségeket találtunk, mint vártunk. Ugyanakkor az első, az optimistább hipotézis látszik megvalósulni, talán azért is, mert a fiatalok maguk optimistább szemlélik a körülöttük zajló társadalmi folyamatokat. A további kutatásnak mindenképpen a fiatalok közti, időnként meglepően nagy különbségekre kell irányulni.

A kutatómunkát célzott ifjúsági minták segítségével szeretnénk folytatni, azt vizsgálva, hogy hogyan függ össze a tekintélyelvűség az egyes ifjúsági csoportok életkörülményeivel, munkaerőpiaci és egyéb esélyeivel, perspektíváival, a felnőtt társadalomtól kapott szocializációs mintákkal stb. Ezekre a kérdésekre szeretnénk választ kapni vizsgálatunk hamarosan sorra kerülő szakaszában, amelyet két, igen eltérő feltételekkel rendelkező vidéki városban, Sopronban és Salgótarjánban tervezünk lefolytatni, mégpedig oly módon, hogy mind a fiatalokat, mind pedig azok szüleit megkérdezzük.

Irodalom

- [1] DELANTY, GERARD: *Beyond the Nation-State: National Identity and Citizenship in.: a Multicultural Society – A Response to Rex*. Sociological Research Online Vol.1. 1996. <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/1/3/1.html>
- [2] GABENNSCH, HOWARD: *Authoritarianism as World View*. American Journal of Sociology 77 (March), 1972. 857-75.p.
- [3] LIPSET, SEYMOUR M: *Homo Politicus*. Budapest, Osiris, 1995.
- [4] REX, JOHN: *National Identity in.: the Democratic Multi-Cultural State*. Sociological Research Online Vol.1. 1996. <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/1/2/1.html>

Rudas János

Vélemények a zsidóságról

Előadásom annak az empirikus társadalomkutatásnak néhány eredményére támaszkodik, amely „Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében” témában a Bar Kochba Intézetben, a Soros Alapítvány támogatásával, Barcy Magdolna, Diósi Pál és Rudas János irányításával folyt 1995-1996-ban.

A cigányellenes attitűdöket meghatározó társadalmi és társadalomlélektani tényezőkről többváltozós statisztikai elemzéseket végeztünk, melynek során olyan életkor specifikus különbségeket találtunk, melyek magyarázata további vizsgálatokra ösztönöznek.

1. A különféle regressziós modellekből kiderült, hogy a társadalmi-demográfiai tényezők figyelembe vétele önmagában nem elégséges a cigányellenesség magyarázatában, hanem szükséges figyelembe venni az olyan társadalomlélektani tényezőket, mint a tekintélyelvűség. Ez mind a fiatalabb, mind az idősebb korcsoportokra általánosan érvényes tapasztalatként megfogalmazható.

2. Azonban a modellek illeszkedését figyelembe véve kiderült az, hogy a fiatalabbak esetében sem az ún. „kemény” szociológiai változók, sem a tekintélyelvűség együttesen nem képesek oly mértékben magyarázni az attitűdinális különbségeket, mint az idősebbek esetében. E véleményünk az egyik jele annak, hogy az ifjúság esetében nem elhanyagolhatók a sajátos szubkulturális tényezők.

3. Két esetben az is kimutatható volt, hogy figyelembe vett magyarázó tényezők eltérő módon hatnak a cigányellenes attitűdökre (és a tekintélyelvűségekre is) a különböző életkori csoportokban. A vallásosság vizsgált dimenziója (a templomba járás gyakorisága) az idősebbek körében intoleránsabb, előítéletesebb beállítottsággal társult. Az ifjúsági korcsoportban ennek éppen az ellenkezője derült ki, a vallásosság nagyobb fokú toleranciát valószínűsített. hasonlóan eltérő az életkori hatás. Az idősebbeknél a magasabb életkor nagyobb mérvű cigányellenességet implicál, míg az ifjúsági korcsoportban a fiatalabbak azok, akik ellenségesebbek, illetve negatívabban viszonyulnak a cigányokhoz. Fontos tehát, hogy olyan vizsgálatokra kerüljön sor, melyek szisztematikusan képesek feltárni az ifjúság életkor és szubkultúra specifikus sajátosságait.